

————— 1 —————
K A L L I G R A M

BÁRDI NÁNDOR
Tény és való

BÁRDI NÁNDOR

Tény és való

A budapesti kormányzatok
és a határon túli magyarság kapcsolattörténete

Problémakatalógus

KALLIGRAM KÖNYVKIADÓ
Pozsony, 2004

Ez a munka a Teleki László Intézetben készült.

A kézirat elkészítését az Illyés Közalapítvány,
az Oktatási Minisztérium NKFP „Kulturális külpolitika
és nemzeti identitás” alprogramja
és a Nemzeti Fejlesztési Hivatal –
Integrációs és fejlesztéspolitikai munkacsoport támogatta.

Szerkesztette
Filep Tamás Gusztáv

Tartalom

Bevezető	9
1. Miről is beszélünk?	13
2. Korszakok és generációs csoportok a magyar kisebbségek történetében	37
3. A budapesti kormányzatok magyarságpolitikája (1918–1989)	85
4. Töréspontok és törésvonalak a magyar kisebbségi politikában a kilencvenes évek első felében	101
5. Az 1989 utáni budapesti kormányzatok magyarságpolitikája	131
6. A státus/kedvezménytörvény: a vita tanulságai és a párhuzamos programok	147
7. A budapesti kormányzatok támogatáspolitikájáról	208
8. Kik csinálják a magyarságpolitikát?	238
9. Dilemmák	
Függelék	
Támogatáspolitikai szerkezetváltás és társadalompolitikai célprogramok	251

Str. 8. vakát

Bevezető

Ez a tanulmány a határon túli magyarsággal kapcsolatos politikák¹ és társadalmi folyamatok összefüggéseit vizsgálja egy szakpolitikai fogalmi keret megalapozása érdekében.

Először kísérletet teszek a határon túli magyarsággal kapcsolatos fogalmak tisztázására (1. fejezet), majd a magyar kisebbségtörténetet, illetve a budapesti kormányzatok magyarságpolitikáját korszakolom (2–3. fejezet). Ezt követően a kilencvenes évek határon túli politikatörténetét és a korabeli budapesti kormányok politikai céljait foglalom össze (4–6. fejezet). A további fejezetekben a státustörvény vitáját, következményeit és a kapcsolódó programokat mutatom be (7–8. fejezet). Összefoglalásként dilemmának tekintett kulcskérdéseket fogalmazok meg.

Az olvasótól előre elnézést kérek a gyakran pontokba foglalt, leltárszerű leírás miatt. Az volt a célom, hogy bebizonyítsam, a „nemzeti ügyekről” e gyorsan és felszínesen olvasó korszakban a modernitás nyelvén is lehet szólni, operacionalizálhatóan, és nem csak túláltalánosított nyelvezettel vagy ürügyszerűen.²

¹ Magyarságpolitikán az egyes államok, kormányzatok politikáját értem, míg kisebbségpolitikán az adott kisebbség politizálását.

² A modernitás nyelvén pusztán a reflektáltságra, a tárgyilagosságra és a szakszerűsre való törekvést értem. Az operacionalizálhatóság a Magyarországon honos döntéselőkészítő-politikusi, információgyűjtő-technikusi szakértői szereppel szemben a tolmácsnak a szaktudományos eredményeket cselekvési technikák rendszerére lefordító, általam megcélzott szerepére utal. A túláltalánosításon pl. a státustörvény-vitának a mindennapi érdekviszonyoktól való elvonatkoztatását értem. Az ürügyszerű publicisztikán pedig azt a kritikai beállítódást, amely nem a problémák belső viszonyait tárja fel, nevezetesen nem a határon túli magyarsággal kapcsolatos folyamatokból indul ki, hanem valamely politikai erő bírálatának lehetőségét látja a tárgyalt kérdésben. Pl. Lukács Csaba (Magyar Nemzet) és Ara-Kovács Attila (MaNcs) publicisztikáját sorolom ebbe a kategóriába.

A szerző nézőpontjáról: Ma a határon túli magyarság kutatása és szemlélete terén alapvetően három-négyféle megközelítést lehet elkülöníteni: 1. A *szenvedéstörténeti* megközelítés szerint a határon túli magyarok története mártirologia, illetve a sérelmek végeláthatatlan sora. A problémát nemcsak megoldani, de kezelni sem lehet. Ez a szemlélet a téma traumatizálását hozza magával. 2. A *konfliktuskezelő* megközelítés vagy abból indul ki, hogy a közép-európai népek keveset tudnak egymásról (s ha többet tudnának, nem volna annyi konfliktus), vagy abból, hogy a mindennapi életben az etnikumok jól megvannak egymással, csak felülről gerjesztik a konfliktusokat – a politika/az értelmiség/a külhatalmak. Ez a szemlélet a határon túli magyarság történetét mint (állam- és nemzetépítő, illetve politikai) konfliktusok történetét értelmezi. Kizárólag a külső viszonyrendszerből közelíti meg a kérdést. Ezáltal ez a megközelítésmód a belülről kiinduló változtatás eredményességét megkérdőjelezi, azt külső körülményekhez, szinte természetjogi alapon járó elvek érvényesüléséhez köti. (Lásd a nemzetközi normák vagy autonómiaformák számonkérése mint „megoldás”.) 3. Magamat azok közé sorolom, akik a témát a *közösségek* újból és újból meginduló (ön)építkezése történetének tekintik. Állandó belső és külső válaszok dinamikus – vagy épp gúzsba kötve is működő – rendszereként vizsgálom a magyar kisebbségek történetét. A problémát nem megoldhatónak, hanem kezelhetőnek, elsősorban nem biztonságpolitikai, hanem társadalompolitikai kérdésnek tekintem. 4. A jövő nemzedéke, ha a megfelelő alapkutatások és elméleti folyamatmodellek összegződnek, a kérdést a *közép-európai összehasonlító társadalomtörténet* keretében tárgyalhatja majd. A közösségek belső fejlődését a pusztán magyar, döntően politikátörténeti, kisebbségföltő szemléletből a szélesebb (nem pusztán a magyar kérdést középpontba állító, hanem társadalmi folyamatok és viszonyrendszerek összehasonlításán alapuló) interdiszciplináris megközelítések felé viheti tovább.

További *korlátaim* közül kettőt kell kiemelnem. A címben szereplő problémakatalógus kifejezés a szöveg vázlatosságára utal. A magyarságpolitikával foglalkozó szakmai fórumokon rendszeresen elhangzik, hogy „nincs átfogó stratégia”, illetve hogy „még mindig

nem készültek el az alap kutatások” a határon túli magyarságról. Politikusok és szakértők folyamatosan egymásra mutogatnak. Ebben a helyzetben szaktörténészként azt vállaltam, hogy alapvetően *történeti megközelítésként* összefoglalom és rendszerezem az eddigi tapasztalatok általam ismert körét. A másik korlát épp ezen *ismeretek* köre, tudniillik a hiányuké, hisz a magyar kisebbségpolitika és magyarságpolitika alakulása az írott források nyomán nagyon nehezen követhető. Ha azonban a szakértő már részt vesz a megbeszéléseken, ott van, ahol a döntéseket hozzák, pártol ügyeket és embereket et cetera, nem állíthatja magáról, hogy pusztán „résztvevő-megfigyelő”. Én ezt a részvételt személyes beszélgetésekkel, a rendezvényeken való csendes odafigyeléssel próbáltam pótolni. De ennél is nagyobb szubjektivitásra ad lehetőséget a tudományos kutató *elkötelezettsége*, amely a „társadalom mérnöke” szerep felé sodorja. Ellenállásomat azzal is megpróbáltam erősíteni, hogy a támogatási rendszer reformjára vonatkozó javaslatot külön függelékben közlöm, és hogy minden eddigi, erre a „szubjektivitásra” vonatkozó kritikát elfogadtam.

A munkát – azon túl, hogy Dénes Iván Zoltán és Filep Tamás Gusztáv előadásaim összefoglalására kényszerítettek – két dolog miatt írtam meg. Egyrészt azért, mert egy hat éve tartó kutatói program keretében (*A kisebbségek régi és új szerveződése*) majdnem harminc emberrel dolgozom együtt kisebbségi kronológiák, bibliográfiák, adatbázisok létrehozásán, forrásfeltárásokon, kisebbségtörténeti részkérdések földolgozásán, és tartozom nekik azzal, hogy folyamatokat jól-rosszul bemutatva *kereteket adjak a további vitákhoz*. A tanulmány másik célja az volt, hogy legyőzzem magamban a történeti-kisebbségpolitikai-technikai tapasztalatok és a mai nemzeti diskurzusok, valamint a könyvtári és a társadalomszervező szakember *aszinkronját*. Mindezt pedig úgy tudom megtenni, ha megkeresem a nyelvet, a beszédmódot arra, hogy valóban végiggondolhassuk a magyar nemzet, a magyar nemzeti kisebbségek és Magyarország/a magyar állam viszonyát, illetve ennek elhelyezését a mai közép-európai folyamatokban. Nem hiszek abban, hogy föl lehetne világosítani a politikusokat és a tömegkommunikációt, de úgy gondolom, ha szakszerűen beszélünk a problémákról, az az egész köz-

beszédet hitelesebbé és a – szerintem létező – közjő keresésében hatékonyabbá teheti.

A kéziratnak a jelenleginél jóval szűkebb változata 2003 januárjában készült el *Tény és való*³ címmel, és megvitatásra került a Bibó István Szellemi Műhelyben, ahol Bozóki András és Kis János voltak az opponenseim. A kilencvenes évek határon túli magyar politikai életének alakulásáról szóló fejezet és támogatáspolitikai fejtegetéseim már publikált tanulmányaim rövidített változatai⁴. A függelékben közölt javaslat Gál Kinga felkérésére, a HTMH részére készült 2002 márciusában⁵. Az utóbbi egy évben jó néhányan kéziratban olvashatták a tanulmányt. A legtöbb kritikai észrevételt kollégáimtól és kolozsvári diákjaimtól kaptam, mindezeket megköszönöm.

³ A cím utalás egy könyvre (*Tény és való*. Szerk. Salat Levente, Kriterion, Bukarest, 1989.), valamint tisztelgés a csíkszeredai *Kulturális Antropológiai Munkacsoport* (KAM) és a sepsiszentgyörgyi *Tudományelméleti Kör* tagjai előtt, akiknek magatartásából a nyolcvanas–kilencvenes években a legtöbbet tanultam. Az adott körülmények között ők tudományelméleti és antropológiai értelmezéseket próbáltak kidolgozni, én egy teljesen más helyzetben történeti értelmezéseket keresek. Módszertanilag a KAM által létrehozott fogalmi, szemléleti keret felhasználásával és továbbfejlesztésével próbálkozom a tanulmányomban.

⁴ Törésvonalak a határon túli magyar politikában 1989–1998. In *Globalizáció és nemzetépítés*. Szerk. Bárdi Nándor, TLA, Bp., 1999, 29–13. ue. a *Regio*-ban és az *Útkeresés és integráció* c. kötet bevezetőjeként is megjelent. A kedvezménytörvény mint támogatáspolitikai lehetőség: segélyezés vagy építkezés? – Problémafelvetés. In *A státustörvény*. Előzmények és következmények. Szerk. Kántor Zoltán, TLA, 2002, 117–126.

⁵ Ebben Veress László volt a szerzőtársam és az anyagot Szarka László kritikája után dolgoztuk át.